

Carl Johan i Åbo 1812.

En av undertecknad år 1948 i Scandia (XVIII, s. 192—201) publicerad uppsats, »Åbofördraget och krigsrustningarna 1812», har föranlett vissa invändningar av de båda författare, vilkas sins emellan skiljaktiga forskningsresultat där diskuterades, Torvald Höjer och Sture M. Waller¹. Någon fortsatt diskussion av alla de moment, där våra uppfattningar gå i sär, är inte nödvändig. Framför allt synes det överflödigt att bemöta Wallers talrika detaljmärkningar, som i många fall bygga på en vantolkning eller en mycket hård pressning av mina formuleringar². Här upptagas blott några huvudpunkter till behandling.

En avgörande fråga är, hur man skall tolka diskrepansen mellan å ena sidan det skriftliga fördraget i Åbo den 30 augusti 1812, vari tsar Alexander I lovade kronprins Carl Johan att skicka 25 000 man till Skåne i och för en gemensam attack mot Sjöland, och å andra sidan en samtidig muntlig överenskommelse, som innebar att samma trupper eller huvuddelen av dem sändes till Riga. Min tolkning utgår från ett i Åbo skrivet brevkoncept av Carl Johan, adresserat till Carl XIII, vari kronprinsen framhåller, att trupperna genom avsändandet till Riga ej avlägsnade sig från Skåne och att diversionen hade den betydelsen, att den kunde förvirra fiendens planer³. Såsom Höjer visat, kan min rätt försiktigt

¹ Torvald T:son Höjer, Den muntliga överenskommelsen i Åbo 1812, Historiska studier tillägnade Nils Ahnlund ²³/s 1949, s. 278—290; Sture M. Waller, Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande, Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund, 37 (1951). Jfr Wallers mera översiktliga uppsats Karl Johans yttre politik och syften 1812—1813, Scandia XX, s. 127—168. Citaten i det följande avse Wallers förstnämnda arbete.

² T. ex. Waller, s. 13 not 16, s. 45 f., s. 76 (en av mig gjord, välgrundad förmodan förvandlas av Waller till ett »utan skymten av bevis framfört påstående»). Helt ovidkommande är den av Waller (s. 74 not 3) väckta frågan om mitt arbetstempo.

³ »... dérouter la politique de nos ennemis». Höjer (s. 283 not 1) översätter alternativt »omintetgöra», vilket ger sämre mening. Schinkel-Bergman, Minnen ur Sveriges nyare historia, VI (1855), s. 379, översätter »förirra».

framförda uppfattning, att det inte ens varit meningen att låta trupperna landstiga i Riga, inte i sin helhet upprätthållas¹; troligen äger den dock, som strax skall visas, giltighet för en del av dem. Detta rubbar emellertid inte den källkritiska grunden för min tolkning, nämligen att detta uttalande av Carl Johan, gjort innan han visste hur det hela skulle gå, i princip är att föredraga framför alla efterhandskonstruktioner. Främst har man då att taga fasta på att den muntliga överenskommelsen enligt denna tidiga version innefattade en till tid och rum mycket begränsad manöver. Om brevet avsänts eller ej, är ur källkritisk synpunkt av ringa betydelse². Att Carl XIII var senil, kan inte heller tilläggas någon vikt³, eftersom brevet säkerligen inte var avsett att läsas av konungen ensam. Irrelevant är Wallers beskyllning mot Carl Johan för att ha lämnat en direkt vilseledande uppgift: kronprinsen uppges ha sagt, att »hela den ryska expeditionskåren om 25 000 man skulle ha varit 'prêts incessament à agir', fastän blott 17 000 t. v. funnos tillgängliga»⁴. I själva verket använde Carl Johan futural form (»seront prêts incessament à agir»), varför hans framställning var korrekt, åtminstone i förhållande till de informationer, som han kan förutsättas ha fått.

Viktigast är, att Carl Johans uttalande stödjes av en annan samtida källa, som Waller dragit in i diskussionen men utan att närmare analysera den, nämligen den brittiske ambassadören lord Cathcarts depeesch från Åbo den 30 augusti 1812. Däri uppges, att de 25 000 man, som enligt Åbofördraget i första omgången skulle skickas till Skåne, voro uppdelade på två kontingenter. Den första, som säges ha inneslutit 15 000 man — i verkligheten synes den ha varit något större — och var omedelbart klar för avfärd, skulle under befäl av generalmajor Fock genast skickas från Finland till Riga för att där bilda garnison och frigöra andra trupper under general von Essens befäl för strider längre in i landet. Så snart den andra kontingenten, 10 000 man, var färdig att förena sig med Focks trupper, skulle emellertid von Essens styrkor återvända till Riga, varpå samtliga 25 000 skulle förena sig med svenskarna i och för en operation mot Danmark. Under tiden finge ingen del av de svenska anstalterna fördröjas. Cathcart — som själv var tveksam, huruvida trupperna skulle kunna komma

¹ Höjer, s. 287 f.

² Annorlunda: Höjer, s. 284; Waller, s. 9. — Wallers detaljrika framställning innehåller inte ens ett citat av det avgörande stället i Carl Johans koncept.

³ Annorlunda: Höjer, s. 284. Jfr Waller, s. 9.

⁴ Waller, s. 9 f.

till Skåne inom rimlig tid — framhöll också, att den Essenska expeditionen var avsedd att bli mycket kortvarig. Ambassadörens uppgifter bekräftas i det väsentliga av ryskt ordermaterial, som också framdragits av Waller. Av detta framgår, att de från Finland kommande trupperna skulle användas för att befria Riga från en formlig belägring; härvid hänvisades till att de svenska rustningarna ännu inte voro färdiga¹.

En sammanställning av det samtida materialet, Carl Johans koncept, Cathcarts depesch och de ryska ordena, ger en klar bild av den muntliga överenskommelsen. Denna hade — vilket Waller förbiser — en vida mer fix och avgränsad karaktär, än den tidigare forskningen förutsatt. Det var endast fråga om mycket kortsiktiga dispositioner, vilka knappast skulle ha fördröjt truppernas ankomst mer, än de 10 000 soldaternas utrustning och kronprinsens egna krigsförberedelser nödvändiggjorde. Troligen var det inte ens meningen, att dessa 10 000 skulle landstiga i Balticum, då enligt Cathcarts depesch general von Essens styrkor skulle återvända till Riga, så snart som (»as soon as») de 10 000 voro klara att förena sig med de 25 000.

Genom denna tolkning av den muntliga överenskommelsen får Carl Johans »eftergift» och »generositet» rimliga proportioner. Det kunde för honom varken vara strategiskt eller ekonomiskt önskvärt att behöva mottaga de första ryska styrkorna, innan anfallet mot Själland kunde sättas in. Att den oundvikliga väntetiden utnyttjades för att stabilisera läget i Balticum, var ur svensk synpunkt måhända väl så fördelaktigt. Wallers uppfattning — stödd endast på delvis rätt dunkla efterhandsuttalanden² — att det var Carl Johan som tog initiativet till överenskommelsen, ter sig under dessa förhållanden mer acceptabel än eljest, även om det alltjämt förefaller mest rimligt, att förslaget ytterst härrörde från tsaren.

Den muntliga överenskommelsen hade emellertid en svaghet, som inte kan ha varit fördold för Carl Johan: risken för att trupperna över huvud aldrig kommo till Skåne ökades. Å andra sidan måste kronprinsen ha haft klart för sig, att denna risk alltid fanns, oavsett vilka överenskommelser som träffades. Nu blev det faktiskt så, att tsaren redan den 13 september gav direktiv för den första kontingenten, vilka inneburo ett klart brott mot såväl själva Åbofördraget som det muntliga avtalet; trupperna blevo nu bundna på den baltiska krigsskådeplatsen och kommo aldrig till Skåne. Waller hänvisar till att Carl Johan i ett brev uppmanat tsaren att

¹ Waller, s. 46 ff.

² Waller, s. 52 ff.

använda »alla medel» för att möta det franska hotet i Balticum, men denna fras kan omöjligt tolkas som en tillåtelse för tsaren att bortse från Åboavtalen; redan i nästa mening talade kronprinsen om de ryska truppernas stundande ankomst till Skåne¹. Waller måste själv konstatera, att tsaren förde Carl Johan bakom ljust beträffande sina nya dispositioner², en oärlighet som visar att han icke ansåg sig ha fått fria händer. Wallers uppfattning att det var kronprinsen som hade övertaget i det diplomatiska spelet och att min motsatta åsikt är »anakronistisk», kan inte upprätthållas³. Tsarens oärlighet är också svår att förena med Höjers av mig bestridda tes, att Åbomötet skapade ett politiskt betydelsefullt vänskapsförhållande mellan de båda furstarna⁴.

En avgörande instans mot Wallers uppfattning, att Carl Johan — bunden av sina hemliga franska aspirationer — hela tiden avsåg att hålla Sverige utanför kriget, är och förblir hans i september 1812 företagna, kostsamma rustningar⁵. Waller måste ge mig rätt beträffande statsfinansernas ogynnsamma läge, ehuru han försöker försvaga mitt argument genom det kronologiskt orimliga påståendet, att 1812 års svåra missväxt skulle ha varit ett känt faktum först i senare hälften av september, d. v. s. efter Åbomötet⁶. Enligt Waller företog Carl Johan skenrustningar, bl. a. för att få ut de utlovade brittiska subsidierna⁷. Något samband mellan rustningarna och subsidieutbetalningarna har emellertid inte kunnat påvisas. Är Wallers framställning riktig, voro britererna snarast motståndare till de själländska planerna. Faktiskt utbetalade de hela subsidiebeloppet, trots att rustningarna inte fullföljts. För Carl Johan borde andra möjligheter ha erbjut-

¹ Correspondance inédite de l'Empereur Alexandre et Bernadotte pendant l'année 1812 (1909), s. 29.

² Waller, s. 69 f.

³ Waller, s. 70 not 34, s. 106 f.

⁴ Höjer, s. 289 f. — Waller (s. 103 ff.) räknar med personlig tacksamhet från tsarens sida.

⁵ Se vidare Scandia XVIII, s. 195 ff. Wallers polemik (s. 70 ff.) föranleder mig till retuchering på en punkt: den stora hemförlovnigen ²⁶/₉ berodde trol. mindre på tsarens brev ¹⁴/₉ än på militära underrättelser österifrån.

⁶ Waller, s. 83. — Betr. försörjningsläget jfr H. G. Trolle-Wachtmeisters dagbok ¹/₁₁ 1812 med dess lamentationer över de ända sedan juni månad existerande svårigheterna. Elof Tegnér, Valda skrifter, IV (1905), s. 269. — Irrelevant är Wallers hänvisning till inflationens konjunkturfrämjande verknings på vissa områden. De producentvinster, som då gjordes, kommo icke staten till godo.

⁷ Waller, s. 84 ff.

dit sig att behålla britternas bevågenhet än att vräka pengar i sjön, vilket han bokstavligen gjorde genom att utrusta transportfartyg, som enligt Wallers teori icke skulle träda i funktion.

Waller lägger stor vikt vid den psykologiska faktorn; genom sitt betonande av denna anser han sig tydligen stå på fastare mark än tidigare forskare¹. Hans egen karaktärsteckning innehåller dock många vanskliga moment. Han tror inte, att Carl Johan kunde dölja sin verkliga sinnesstämning för sin dagliga omgivning² — men samtidigt räknar han med att kronprinsen fullständigt lyckats dölja sina verkliga politiska syften för alla sina rådgivare, för den svenska opinionen, för Europas statsmän och för generationer av forskare. Han antyder, att hans uppfattning av Carl Johan, såsom i främsta hand driven av aspirationer på den franska kronan och i grunden likgiltig för sitt nya hemlands intressen, kan framtvinga en omvärdering av dennes personlighet³. Men han blundar för att en dylik omvärdering måste leda till att Carl Johans statsmannabegåvning drages i tvivelsmål. Om kronprinsen verkligen var så berusad av sin egen upphöjelse, att han inte i första rummet slog vakt om det, som han faktiskt hade vunnit, utan i stället lät avlägsna och minst sagt osäkra förhoppningar på en ny upphöjelse bli sin ledstjärna, då var han mera en äventyrare — lät vara en skicklig sådan — än en statsman. Då förbisåg han, att politik är det möjligas konst, samtidigt som han överskattade sin egen räckvidd på ett nästan groteskt sätt.

Med det sagda förnekas inte, att de franska aspirationerna kunna ha spelat en viss roll för Carl Johans politik redan 1812. Men dessa aspirationer förklara icke 1812 års politik. Den måste väsentligen tolkas utifrån den aktuella situationens ständigt växlande krav.

Waller's innehållsrika framställning avslutas med en tydligt adresserad släng åt hypoteser, som grundats enbart på analys av enstaka dokument och händelser, vilka lösryckts ur sitt sammanhang⁴. I själva verket gäller det för forskaren att bland myllret av källor och händelser välja ut några få avgörande — naturligtvis utan att rycka dem loss ur sitt sammanhang. En analys av dessa huvudmoment är vetenskapligt mera fruktbar än ett hopande av allsköns otillräckligt sovrat källmaterial.

Sten Carlsson.

¹ Se särsk. Waller, s. 49 not 13, s. 78 not 17, s. 112.

² Waller, s. 78.

³ Waller, s. 112.

⁴ Waller, s. 113.